

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

C. PASCHALIDIS,

«THE LMIII CEMETERY AT TOURLOTI, SITEIA. THE 'XANTHOUDIDIS MASTER' AND THE OCTOPUS STYLE IN EAST CRETE»

WITH CONTRIBUTION BY P.J.P. MCGEORGE.

BAR INTERNATIONAL SERIES 1917, OXFORD 2009, σελ. 59, πίν. 4, εικ. 100.

Μέσα στο 2009 κυκλοφόρησε η μελέτη του Κωνσταντίνου Πασχαλίδη για το Υστερομινωικό(στο εξής ΥΜ) ΙΙΙ νεκροταφείο στην Τουρλωτή Σητείας. Ο αρχαιολογικός χώρος είχε εντοπιστεί στις αρχές του 20^{ου} αι. από τον αμερικανό αρχαιολόγο R. Seager, ο οποίος πιθανώς είχε διενεργήσει μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα· στη δεκαετία του '50 ο Ν. Πλάτων εντόπισε συστάδα τάφων που δεν κατάφερε να ανασκάψει, καθώς το ενδιαφέρον του εστιάστηκε τα επόμενα χρόνια στην ανασκαφή της Ζάκρου, ενώ ως το 1984, που η Μεταξία Τσιμποπούλου και ο Ν. Παπαδάκης ανέσκαψαν δύο θαλαμωτούς τάφους, είχαν κατά καιρούς παραδοθεί στις τοπικές αρχές διάφορα αντικείμενα, όλα της ΥΜΙΙΙ εποχής. Δεν πρέπει βέβαια να παραλείψουμε τη δράση των αρχαιοκαπήλων στην ευρύτερη περιοχή που από ότι φαίνεται ήταν ιδιαίτερα έντονη· αξίζει να αναφερθεί ότι κατάφεραν να 'εξαγάγουν' και να διαθέσουν στις διεθνείς αγορές αρχαιοτήτων ακόμα και λάρνακες. Το νεκροταφείο, μικρό μέρος του οποίου έχει μέχρι σήμερα ανασκαφεί (άλλος ένας τάφος ήρθε στο φως το 20006) βρίσκεται στη θέση Πλακάλωνα, 2,5 χλμ. βόρεια της Τουρλωτής, στην ανατολική Κρήτη.

Στο πρώτο κεφάλαιο (σσ. 3-26) παρουσιάζεται αρχικά το χρονικό των ερευνών, ενώ στη συνέχεια δημοσιεύεται αναλυτικά ο συλημένος θαλαμοειδής τάφος που έφερε στο φως η Τσιμποπούλου. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν δύο ταφές, δύο πήλινα αγγεία, ένα σφοντύλι και δώδεκα όστρακα από αγγεία διαφόρων σχημάτων. Το πιο σημαντικό εύρημα είναι αδιαμφισβήτητα τα ασβεστοποιημένα ίχνη υφάσματος, που διασώθηκαν ως αποτύπωμα στην κοιλιά μιας οινόχους·

πρόκειται για ένα από τα σπανιότερα και πρωιμότερα λείψανα υφασμάτων στον ελλαδικό χώρο. Με βάση τα ευρήματα ο τάφος χρονολογείται στην ΥΜΙΙΑ εποχή. Στην επόμενη ενότητα του πρώτου κεφαλαίου δημοσιεύεται ο τάφος που ανέσκαψε ο Ν. Παπαδάκης. Από τις λιγοστές, κατά βάση έμμεσες, πληροφορίες που είχε στα χέρια του ο Πασχαλίδης, στον πιθανώς συλημένο θαλαμωτό τάφο βρέθηκαν τέσσερις ψευδόστομοι αμφορείς, τμήμα από στάμνο που περιείχε υπολείμματα ανθρώπινων καύσεων, ένα πώμα πυξίδας, δυο σφοντύλια και μια χάντρα από φαγεντιανή. Ο συγγραφέας παρουσιάζει αναλυτικά τα λιγοστά ευρήματα, όλα χαρακτηριστικά προϊόντα της ώριμης μετανακτορικής εποχής. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία δύο ψευδόστομων αμφορέων που πιθανώς προέρχονται από τη Ρόδο, ενώ μοναδική, προς το παρόν, είναι η περίπτωση του στάμνου που περιείχε υπολείμματα από την καύση ενός άνδρα 20-25 ετών και ενός παιδιού 3-7 χρόνων. Με βάση τα στιλιστικά δεδομένα των αγγείων ο τάφος χρονολογείται στο τέλος της ΥΜΙΙΒ και στην αρχή της ΥΜΙΙΓ περιόδου. Στην τέταρτη ενότητα του πρώτου κεφαλαίου δημοσιεύονται αγγεία που είχαν παραδοθεί στην Αρχαιολογική Συλλογή Αγίου Νικολάου στα τέλη της δεκαετίας του '50 ή στις αρχές του '60 και προέρχονται από το συγκεκριμένο νεκροταφείο. Σ' αυτή την παράδοση ανήκει ακόμα μια λουτροειδής λάρνακα που δημοσιεύτηκε πριν μια δεκαετία από τις Τσιποπούλου και Vagnetti¹. Από αυτά τα ευρήματα, προφανώς κτερίσματα από έναν ή περισσότερους συλημένους τάφους, ξεχωρίζουν δύο ψευδόστομοι αμφορείς με παραστάσεις χταποδιών, ένα από πιο συνηθισμένα μοτίβα στην εικονογραφία αυτής της εποχής(πρβ. διακοσμημένες λάρνακες), καθώς και ένας τρίτος αμφορέας για τον οποίο διατυπώνεται η υπόθεση ότι μπορεί να είναι προϊόν εργαστήριου της Σκύρου(σελ. 25-26), αν και, όπως υποστηρίζει ο Πασχαλίδης, δεν φαίνεται τελικά απίθανο η προέλευσή του να είναι από την ανατολική Κρήτη, μια σκέψη που με βρίσκει σύμφωνο. Όλα τα αγγεία χρονολογούνται στην ΥΜΙΙΓ περίοδο. Ακολουθούν τα συμπεράσματα (σσ. 27-28) όπου παρουσιάζεται συνοπτικά η εικόνα της ευρύτερης περιοχής στην ΥΜΙΙ εποχή και συζητούνται θέματα που έχουν σχέση με τα εμπορικά δίκτυα διακίνησης διακοσμημένης κεραμικής κατά τις όψιμες

¹ Μ. Tsipopoulou- L. Vagnetti, A Bath-Type Larnax from Tourloti (Sitia), East Crete, *SMEA* 41, 1999, 123-143.

μετανακτορικές φάσεις, όταν στο πλαίσιο της λεγόμενης 'μυκηναϊκής κοινής' γεννιέται και καλλιεργείται μια κοινή εικονογραφική γλώσσα στον ευρύτερο αιγαιακό χώρο.

Στη συνέχεια, σε παράρτημα(σελ. 29), δημοσιεύονται τρεις τριφυλλόσχημες οινόχοες, ενός τύπου που έχει διατυπωθεί η άποψη ότι είναι προϊόν εργαστηρίου της ανατολικής Κρήτης. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '80 η μελέτη της Αθανασίας Κάντα² έθεσε τις βάσεις μέσα από τη δημοσίευση τεράστιου όγκου ΥΜΙΙΙ υλικού για την αναγνώριση τοπικών εργαστηρίων στη μετανακτορική Κρήτη-το πιο διάσημο είναι αυτό της Κυδωνίας- ωστόσο η έρευνα σ' αυτή την κατεύθυνση δεν έχει προχωρήσει ιδιαίτερα. Έχει μάλιστα περιοριστεί μόνο στην αναγνώριση εργαστηρίων με βάση μορφολογικά-στιλιστικά κριτήρια, ενώ απουσιάζουν κατά βάση οι πετρογραφικές έρευνες που θα μπορούσαν να ανοίξουν νέους δρόμους.

Στο δεύτερο κεφάλαιο δημοσιεύεται ένας ψευδόστομος αμφορέας που είχε παραδοθεί μαζί με τα παραπάνω αντικείμενα στα τέλη του '50 αρχές του '60 με βάση τον οποίο και σε συνδυασμό με άλλα ήδη δημοσιευμένα αγγεία ταυτίζεται ένας ΥΜΙΙΙΓ αγγειογράφος ('ζωγράφος του Ξανθουδίδη') στον οποίο αποδίδονται άλλα τρία αγγεία, τα δυο από τα Μουλιανά, και το εικονογραφικό έργο του συσχετίζεται με αγγεία και λάρνακες της ίδιας εποχής. Αν και έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί ενστάσεις ως προς την αξία και τη συμβολή της ταύτισης τεχνιτών στην έρευνα του προϊστορικού Αιγαίου³(πρβ. έρευνες για σφραγιδογλύφους, γραφείς, αγγειογράφους, τοιχογράφους, λαρνακογράφους στη μινωική Κρήτη· τα κυκλαδικά ειδώλια αποτελούν μια άλλη, εξαιρετικά ιδιάζουσα περίπτωση και εδώ θεωρώ ότι έχουν γίνει υπερβολές και μερικοί επιστήμονες έχουν οδηγηθεί σε συμπεράσματα αυθαίρετα), πιστεύω ότι, αν αυτή η διαδικασία δεν αποτελεί αυτοσκοπό αλλά το

² A. Kanta, *The LMIII Period in Crete : a Survey of Sites, Pottery and Their Distribution*, Göteborg 1980.

³ Βλ. J. Cherry, *Beazley in the Bronze Age? Reflections on Attribution Studies in Aegean Prehistory*, R. Laffineur & J.L. Crowley (επιμ.) *EIKON. Aegean Bronze Age Iconography: Shaping a Methodology. 4th International Aegean Conference, University of Tasmania, Hobart, 6-9 April 1992*, Liège 1992, 123-144, ίδ., *After Aidonia: Further Reflections on Attribution in the Aegean Bronze Age*, στο P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur & W.-D. Niemeier (επιμ.), *Meletemata. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as He Enters His 65th Year*. Vol. I, Liège 199, 103-110.

μέσον για να προσεγγίσει κανείς πλευρές της τεχνολογίας και της διακίνησης προϊόντων και ιδεών στο χώρο του Αιγαίου, τότε πραγματικά μπορεί να προσφέρει μια τέτοια έρευνα νέα στοιχεία. Απαραίτητο θεμέλιο είναι αδιαμφισβήτητα ένα αυστηρό μεθοδολογικό πλαίσιο που θα λειτουργήσει ως η πυξίδα κάθε ερευνητικής προσπάθειας με τέτοιο προσανατολισμό⁴. Ας σκεφτούμε εξάλλου ότι αν δεν υπήρχαν οι ταυτίσεις 'χεριών', πώς θα είχε προχωρήσει, για παράδειγμα, η έρευνα στα αρχεία της Γραμμικής Β ; Πρέπει να σημειώσω ωστόσο πως είναι άκαιρο να προχωρήσει κανείς σε ταυτίσεις τύπου Beazley, δηλαδή να διακρίνει στο έργο προϊστορικών τεχνιτών εξελικτικές φάσεις κλ.

Στο τρίτο κεφάλαιο, η πρωτοπόρος στη μινωική παλαιοανθρωπολογία Φ. McGeorge παρουσιάζει αναλυτικά τα αποτελέσματα της έρευνας στα υπολείμματα από την καύση των δύο νεκρών. Ιδιαίτερα χρήσιμος είναι ο κατάλογος με τις καύσεις που έχουν μέχρι σήμερα βρεθεί στην ανατολική Κρήτη (σελ. 41). Η μελέτη κλείνει με περιλήψεις στην ελληνική και ιταλική γλώσσα (σσ. 42-44). Στο τέλος παρατίθεται πλούσια βιβλιογραφία, φωτογραφική και σχεδιαστική τεκμηρίωση των αρχαιολογικών ευρημάτων και του ανθρωπολογικού υλικού.

Ο Κώστας Πασχαλίδης με το συστηματικό και αναλυτικό τρόπο που δημοσιεύει και συζητά το υλικό από το νεκροταφείο της Τουρλωτής προσφέρει μια πολύτιμη, φωτεινή εικόνα στο θολό τοπίο που εξακολουθεί να υπάρχει για τη μετανακτορική εποχή στην Κρήτη. Αν και έχει περάσει παραπάνω από ένας αιώνας από τότε που 'ανακαλύφθηκε' ο μινωικός πολιτισμός, η μετανακτορική εποχή εξακολουθεί να αποτελεί το αδικημένο παιδί της μινωικής αρχαιολογίας. Ήδη από την εποχή του Evans μπήκε στο περιθώριο, καθώς δεν είχε να προσφέρει τίποτα λαμπρό, όπως ήταν τα ανάκτορα και τα πολύτιμα ευρήματά τους. Ακόμα και σήμερα η περίοδος

⁴ J.N. Hill, Individual Variability in Ceramics and the Study of Prehistoric Social Organisation, στο J.N. Hill & J. Gunn (επιμ.), *The Individual in Prehistory. Studies of Variability in Style in Prehistoric Technologies*, New York, 55-108, J. N. Hill, Comments, *CambrAJ* 3:1, 56-57, Chr. Morris, Hands Up for the Individual : the Role of Attribution Studies in the Bronze Age Aegean, *CambrAJ* 3 :1, 41-66, Chr. Morris, Fishy Tales from Knossos. A Minoan Larnax and Vase-Painter, στο Chr. Morris (επιμ.), *Klados. Essays in Honour of J.N. Coldstream*. London, 185-193, Ν. Μερούσης, Τεχνίτες και εργαστήρια παραγωγής και διακόσμησης λαρνάκων στην ΥΜΙΙΙ δυτική Κρήτη, *Πεπραγμένα του Ι΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* (υπό έκδοση).

αυτή εξακολουθεί να προσεγγίζεται ως η φάση της παρακμής και του τέλους του μινωικού πολιτισμού. Η μελέτη του Κώστα Πασχαλίδη εντάσσεται στη στροφή που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια προς τις περιόδους της μινωικής πρωτοϊστορίας που ήταν στο περιθώριο για πάνω από έναν αιώνα. Δημιουργείται λοιπόν η ελπίδα πως και άλλοι αρχαιολόγοι, όπως ο συγγραφέας της μελέτης, που παρουσιάζεται εδώ, θα σκύψουν τόσο προσεκτικά πάνω στο ξεχασμένο στις αποθήκες αρχαιολογικό και 'ταπεινό' υλικό και θα το προσεγγίσουν με τέτοιο τρόπο που θα φωτίσουν πλευρές του μετανακτορικού πολιτισμού.

Νίκος Μερούσης

Ιανουάριος 2010